

РОЗВИТОК УМІНЬ ДІАЛОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ЗАСОБАМИ ШКІЛЬНОГО ПІДРУЧНИКА У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГУМАНІТАРНИХ ПРЕДМЕТІВ

О. Є. Васьківська,

аспірантка Інституту педагогіки НАПН України

У статті автор розглядає необхідність внесення змін у підручники, які сприяли б розвитку вміння діалогічного спілкування старшокласників; аналізує підручники з гуманітарних предметів щодо можливостей розвитку вміння діалогічного спілкування старшокласників. Надано методичні рекомендації щодо застосування завдань, спрямованих на активізування діалогічного спілкування учнів старшої школи.

Ключові слова: *підручник, діалог, навчальний діалог, діалогічне спілкування, старшокласники.*

Постановка проблеми. Наше життя неможливе без спілкування, завдяки якому люди обмінюються інформацією, пізнають щось нове про світ у цілому та себе зокрема. Саме завдяки спілкуванню людина взаємодіє із суспільством та стає одним з його членів.

Наразі у суспільстві відчувається нестача вміння вести конструктивний діалог і чути одне одного. Актуальною є потреба у новому підході до розроблення підручників, завдяки яким старшокласники змогли б не лише оволодіти знаннями, уміннями, навичками, а й бути компетентними у сфері ведення перемовин, налагодження діалогу культур тощо.

Аналіз останніх досліджень. Проблема діалогічного спілкування учнів і вчителя та учнів між собою розробляється найбільш інтенсивно в концепціях, що стосуються проблемного навчання (О. Матюшкін, М. Махмутов, О. Топузов та ін.), навчальної діяльності (В. Давидов, Д. Ельконін та ін.), навчання на високому рівні складності (Л. Занков), школи діалогу культур (В. Біблер, С. Курганов та ін.). Водночас діалогічне спілкування є суттєвою рисою гуманно особистісної педагогіки (Ш. Амонашвілі), особистісно орієнтованої моделі навчання й виховання (Г. Балл, І. Бех, В. Кудрявцев, В. Ляудіс, С. Подмазін, О. Савченко, І. Якиманська). Питання діалогічності, входження старшокласника в соціокультурне середовище вивчає М. Шимановський, діалогічний стиль педагогічного спілкування – О. Корніяка. Проблему культури педагогічного спілкування, комунікативної компетентності педагога, шляхів підвищення ефективності педагогічної комунікації досліджували А. Бодальов, О. Даниленко, І. Ісаєв, В. Кан-Калик, О. Мудрик, В. Сластьонін,

Н. Щуркова та інші вчені.

Науковець О. Савченко визначає діалогічне навчання як «розмову, бесіду між двома особами, метою якої є пізнання сутності предмета чи явища в процесі обміну думками суб'єктів навчальної взаємодії [4, с. 482]». Водночас дослідниця зазначає, що зміст, за яким організовується діалог, має спонукати до обміну думками, враженнями.

Діалогічну форму навчання як особливу взаємодію, як поєднання зовнішнього та внутрішнього діалогів розглядає О. Березюк. Також діалог вивчається як метод громадянського виховання, про що свідчать публікації Г. Балла, Г. Селевка та інших. На думку А. Валицької, принцип діалогічності як вищої форми міжсуб'єктного спілкування є оптимальним варіантом стосунків між учителем і учнем.

Водночас І. Виноградова вважає, що простір діалогу не співвідноситься з простором комунікації в освітньому процесі. Вона зазначає, що діалог – це глибоко особистісне явище (освітня комунікація – явище суспільне), в якому передбачається участь рівнозначних і рівноправних індивідів, які одночасно є і адресантами, і адресатами, а також добровільне долучення суб'єктів до комунікації.

На переконання науковців, діалог передбачає рівноправність партнерів, які беруть участь у ньому [3, с. 40]. Навчальний діалог визначається як «взаємодія <...> за якої відбувається інформаційний обмін між партнерами» [2, с. 29]. Проблемний діалог є «особливим типом діалогічної взаємодії <...> партнерів» [6, с. 38].

У працях Г. Балла, Н. Волкової, В. Кан-Каліка, О. Киричука, Г. Ковальова, О. Леонтьєва розкрито питання педагогічного спілкування й діалогу як форми спільної діяльності учнів і вчителя. Дослідники визначають педагогічне спілкування як соціально-психологічну взаємодію вчителя з учнями, змістом якої є обмін інформацією, здійснення виховних впливів, створення оптимальних умов для розвитку у школярів мотивації до навчання і забезпечення творчого характеру навчальної діяльності.

Отже, дослідники погоджуються в тому, що до діалогу учнів стимулює той навчальний матеріал, який містить суперечності.

Водночас здобуття та закріплення знань є головним завданням міжособистісного спілкування у сфері освіти. Важливими є не адресат і адресант (як у діалозі), а повідомлення, що передаються (йдеться про точність переданих знань). Такі повідомлення позитивно позначаються (впорядковують) на дискурсі як учителя, так і учня, детермінують суб'єкт-суб'єктні зв'язки в особистісно орієнтованому навчанні, сприяють розвитку загальнонавчальних компетентностей учнів тощо.

Формулювання цілей статті. Мета статті – зацентувати увагу на необхідності розвивати вміння діалогічного спілкування старшокласників засобами підручників з гуманітарних предметів.

Виклад основного матеріалу. Уміння діалогічного спілкування старшоклас-

ників розвиваються здебільшого на уроках з гуманітарних предметів, оскільки саме ці предмети орієнтовані на формування комунікативних навичок. У процесі розв'язання проблемних питань, що породжують внутрішні та зовнішні діалоги, відбувається розвиток у старшокласників уміння діалогічного спілкування. Завдання вчителя – створити засобами підручника на уроці ситуацію, наближену до ситуації живого спілкування за допомогою навчального діалогу.

Нами проаналізовано підручники для старшої школи з української мови, української літератури, іноземної мови (англійська, французька), світової літератури щодо кількості та специфіки завдань, які стимулюють організацію діалогічного спілкування старшокласників.

Виокремлено типи завдань, що стимулюють діалогічне спілкування старшокласників і спрямовують учителя на його організацію: завдання, що спонукають пояснювати певні дії; які містять різні погляди на факти, події, явища, що і їх потрібно порівняти; які пропонують звернутися до однокласника; за якими необхідно звернутися до учнів, якщо у них виникають утруднення чи запитання, викликані процесом осмислення навчальних ситуацій і проблем.

За результатами аналізу змісту завдань, поданих у відповідних підручниках, з'ясовано, що найменшою є частка тих, у яких пропонується звернутися до одного з однокласників чи всього класу. Це значно зменшує можливість використання потенціалу змісту підручника, спрямованого на розвиток умінь діалогічного спілкування. За реалізації цієї умови учні мають можливість (звертаючись до однокласників) розвивати уміння і навички соціальної комунікації. У цілому завдяки діалогу як основній формі соціальної комунікації створюються необхідні умови для розвитку в старшокласників уміння самостійно мислити, чітко висловлювати свою точку зору, обґрунтовувати та відстоювати свою позицію.

Перед учителем постає необхідність створювати умови (спираючись на завдання, подані у підручнику), що сприятимуть формуванню в учнів умінь діалогічного спілкування. Наприклад, у підручниках з української та світової літератур доцільно використовувати такі завдання:

- «запитання – відповідь» – учням дається перелік запитань, які вони можуть поставити одне одному, а також учителю (поставлені запитання і відповіді на них згодом потрібно колективно обговорити);
- «діалогічна рольова гра» – учням пропонується зіграти роль героїв твору у вигляді діалогічної полеміки;
- «фінал історії» – у підручнику подається завдання на створення свого фіналу твору та доведення його ймовірності.

У підручники з української мови пропонуємо імплементувати завдання, спрямовані на: складання та розігрування діалогів до запропонованих ситуацій у дистантному й контактному спілкуванні (моделювання телефонної розмови, онлайн-діалогу тощо).

Доцільно, з огляду на сучасні форми спілкування, увести до підручників з рідної та іноземних мов завдання на формування вмінь діалогічного спіл-

кування у соціальних мережах.

Однак нині актуальною залишається проблема усних відповідей учнів на уроках, їхнього навчального діалогічного спілкування між собою і з учителем. Такі проблеми виникають не лише на уроках з гуманітарних предметів, але й у всій навчальній практиці. Варто зазначити, що саме вчитель мови і літератури має залучити школярів у мовленнєвий процес, зробити так, щоб старшокласники під час усної відповіді на уроці та у процесі навчального спілкування між собою й учителем не відчували страху, а отримували вдолення.

На уроках з літератури формуванню умінь діалогічного спілкування сприяє аналіз зразків діалогів героїв художніх творів, що містяться у підручнику. Через вивчення діалогів літературних героїв можна навчитися повноцінно користуватися лексичним багатством української мови, вміти слухати співрозмовника, навчитися використовувати аргументи під час діалогу-заперечення, звернути увагу на вибір форм звернень, засоби залучення уваги до своїх суджень. Водночас, як зазначає Н. Тимофєєва, «робота з художнім текстом, вибудована за діалогічним принципом, є істотним і дієвим компонентом гуманізації освітнього процесу» [5, с. 198].

Однак діалоги літературних героїв зазвичай аналізуються з точки зору їх змісту, виявлення філософських або моральних позицій учасників бесіди. В аналізі відповідних епізодів розглядаються діалоги героїв з погляду форми, композиційних особливостей чи відсутності діалогічних стосунків. Доцільно досліджувати взаємозв'язок висловлювань, використаних у діалозі героїв твору, і висловлювань учнів під час аналізу таких діалогів. Потрібно аналізувати в класі (і вчителеві, і учням) виявлені бар'єри і перешкоди творення живого діалогу.

Так, можна виділити завдання на інтерпретацію діалогу між Анною і Вронським (Лев Толстой «Анна Кареніна», 10 кл.), описати їхній емоційний стан, висловити свої думки щодо людських стосунків; схарактеризувати внутрішній діалог у романі Ернеста Хемінгуейя «Старий і море» (11 кл.).

Завдання на визначення істинності під час аналізу діалогів-суперечок дає учням можливість не лише висловлювати свої думки, а й формувати уміння розрізняти істинне та хибне у розмові з іншими. Приклад для такого аналізу наводить М. Бахтін – це діалог героїв роману М. Достоевського «Злочин і кара». Аналіз висловлювань персонажів роману спирається як на теоретико-літературні, так і мовленнєві знання учнів, здобуті на уроках мови і літератури [1, с. 308].

У підручнику з мови мають бути завдання на розігрування ситуацій за допомогою діалогу. *Ситуація 1.* Однокласник несподівано на перерві висловлює своє негативне враження про твій твір, який було зачитано на уроці. *Ситуація 2.* Друг звертається за порадою, але вже вкотре переказує тобі пригоду, що з ним сталася, не даючи змоги тобі говорити. *Ситуація 3.* Учитель обурюється з приводу прогуляного уроку. *Ситуація 4.* Мама сварить за пізне

повернення додому.

Після розігрування ситуацій учні отримують запитання, на які мають швидко відповісти (технологія «мозкового штурму»): «Що таке спілкування?», «За допомогою чого ми спілкуємося?», «Чи однаково ви спілкуєтеся з батьками, друзями, вчителями?», «Від чого залежить ваша поведінка під час спілкування з різними людьми?», «Як ви вважаєте, з якою людиною цікавіше спілкуватися – з емоційною чи нудною?».

У підручниках може бути подана інформація, яка згодиться не лише для дискусій, але й для диспуту про людські почуття.

Якось учитель запитав у своїх учнів:

– Чому, коли люди сваряться, вони переходять на крик?

– Тому, що втрачають спокій, – сказав один учень.

– Але навіщо ж кричати, якщо інша людина знаходиться з тобою поряд? – запитав учитель. – Чи не можна з ним говорити тихо? Навіщо кричати, навіть якщо ти й роздратований?

Учні пропонували свої відповіді, але жодна з них не влаштувала вчителя.

Урешиті-решит він пояснив:

– Коли люди невдоволені одне одним і сваряться, їхні серця віддаляються.

Для того, щоб скоротити цю відстань і почути одне одного, їм доводиться кричати. Чим сильніше вони гніваються, тим голосніше кричать.

– А що відбувається, коли люди закохуються? Вони не кричать, навпаки, говорять тихо, бо їхні серця знаходяться дуже близько. А коли закохуються ще сильніше, що відбувається? – продовжував учитель. – Не говорять, а тільки перешіптуються і стають ще ближчими у своїй любові.

Урешиті-решит навіть перешіптування стає непотрібним. Вони тільки дивляться одне на одного й усе розуміють без слів. Отже, коли сперечається, не дозволяйте вашим серцям віддалятися одне від одного, не вимовляйте слів, які тільки збільшують відстань між вами. Адже може настати день, коли відстань буде така велика, що не знайдете зворотного шляху ...

Запитання для диспуту:

1. Яким способом ви розв'язуєте конфлікти?

2. Як гадаєте, чи легко образити? А вибачитися за образу?

3. Чи втрачали ви друзів через незначні образи, які не зуміли вибачити чи не вибачили вам?

4. Чи варта така дрібниця втрати друга?

Висновки. Розвиток умінь діалогічного спілкування старшокласників потребує розроблення й упровадження в шкільну практику такої форми викладу навчальної інформації, яка поєднувала б діалог з інтегрованою формою матеріалу. Отже, потрібен синтез інтегрованої та діалогічної форм викладу матеріалу, що має деякі переваги. Діалоги в сучасному підручнику мають бути інструментом пізнання дійсності та себе. Умінням ставити запитання і відповідати на них необхідно навчати, адже від цього залежить засвоєність знань та вміння діалогічного спілкування.

Тож постає завдання вчити дітей так, щоб у них не виникало відчуття розгубленості від постійно зростаючого потоку різноманітної інформації, і вони ставали упевненими у своїх силах, засвоювали знання способів подолання свого незнання. Саме завдяки розробленню нових підручників і завдань уможливилось підтримка креативного мислення учнів, їхнього бажання розвивати навички інтерактивної взаємодії, що сприятиме здобуттю нових знань.

Завдання, де зазначена проблема викликає рефлексію, спонукають до самостійного розв'язання їх. Виконання таких завдань, що мають міститися в підручниках, дає можливість висловлювати власні думки, оприлюднювати та відстоювати свою позицію, апелювати до сучасних проблем і способів розв'язання їх. Таким чином кожен учень навчається: аналізувати і критично мислити; робити свідомий вибір між альтернативами; прогнозувати розвиток подій чи їх наслідки; слухати і розуміти інших; розв'язувати конфлікти цивілізовано; вчитися домовлятися та взаємодіяти толерантно.

Ефективність формування умінь діалогічного спілкування старшокласників у процесі навчання гуманітарних предметів може бути досягнута, якщо кожному учневі буде забезпечено умови становлення та зміцнення суб'єктної позиції, свободи вибору способів розв'язання навчальних проблем. Учень має відчувати в собі сили опанувати ситуацію успіху, не боятися проявляти самостійність у визначенні підходів до пізнання та долучатися до колективного пошуку істини чи передбачуваного освітнього результату.

Література

1. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского / М. М. Бахтин. – М., 1979. – 318 с.
2. Машбиц Е. И. Диалог в обучающей системе / Е. И. Машбиц, В. В. Андриевская, Е. Ю. Комиссарова. – К., 1989. – 182 с.
3. Репкин В. В. Развивающее обучение и учебная деятельность / В. В. Репкин, Н. В. Репкина. – Рига : ПЦ «Эксперимент», 1992. – 41 с.
4. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підруч. / О. Я. Савченко. – К. : Грамота, 2012. – 504 с.
5. Тимофеева Н. М. Урок-діалог у сучасному освітньому просторі / Н. М. Тимофеева // Гуманізація взаємин вчителя та учнів – необхідна умова особистісно орієнтованої освіти : наук.-метод. зб. / [за ред. С. Д. Максименка, Г. О. Балла, М. М. Заброцького]. – Житомир-К., ЖОШПО, 2004.
6. Фурман А. В. Психолого-педагогічна теорія навчальних проблемних ситуацій : автореф. дис. д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / А. В. Фурман. – К., 1994. – 63 с.

References

1. Bakhtin M. M. Problemy poetiki Dostoievskogo / M. M. Bakhtin. – M., 1979. – 318 s.
2. Mashbits E. I. Dialog v obuchaiushchei sistemie / E. I. Mashbits, V. V. Andriievskaiia, Ye. Yu. Komissarova. – K., 1989. – 182 s.
3. Riepkın V. V. Razvivaiushcheie obuchieniie i uchiebnaia deiatelnost / V. V. Riepkıyn,

N. V. Riepkina. – Riga : PTs «Eksperiment», 1992. – 41 s.

4. Savchenko O. Ya. Dydaktyka pochatkovoї shkoly : pidruchnyk / O. Ya. Savchenko. – K. : Hramota, 2012. – 504 s.

5. Tymofieieva N. M. Urok-dialoh u suchasnomu osvithnomu prostori / N. M. Tymofieieva // Humanizatsiia vzaiemyn vchytelia ta uchniv – neobkhdna umova osobystisno oriientovanoi osvity : nauk.-metod. zb. / [za red. S. D. Maksymenka, H. O. Balla, M. M. Zabrotskoho]. – Zhytomyr-K., ZhOIPPO, 2004.

6. Furman A. V. Psykholoho-pedahohichna teoriia navchalnykh problemnykh sytuatsiy : avtoref. dys. d-ra psykhol. nauk : spets. 19.00.07 / A. V. Furman. – K., 1994. – 63 s.

Васьковская Е. Е.

РАЗВИТИЕ УМЕНИЙ ДИАЛОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ СТАРШЕКЛАССНИКОВ СРЕДСТВАМИ ШКОЛЬНОГО УЧЕБНИКА В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ГУМАНИТАРНЫХ ПРЕДМЕТОВ

В статье автор рассматривает необходимость внесения изменений в учебники, которые способствовали бы развитию умений диалогического общения старшеклассников. Анализируются учебники по гуманитарным предметам относительно возможностей развития умений диалогического общения старшеклассников. Представлены методические рекомендации по использованию заданий, направленных на активизацию диалогического общения учащихся старшей школы.

Ключевые слова: учебник, диалог, учебный диалог, диалогическое общение, старшеклассники.

Vaskivska O.

THE DEVELOPMENT OF SKILLS THE DIALOGIC COMMUNICATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS BY MEANS A SCHOOL TEXTBOOK IN THE PROCESS OF STUDYING THE HUMANITIES

In the article author considers the necessity making change in the textbooks, which would contribute to the development of dialogic communication skills for high school students. The author also analyzing textbooks humanitarian subjects with regard to possibilities development skills for high school student's dialogic communication. The methodical recommendations were presented for the use of tasks which direct to high school.

In this article we are talking about what educational tasks should include the problems that cause reflection and encourage students to self-solve such problems. The author concludes that the efficiency of formation of skills for high school student's dialogic communication in the learning process humanities can be achieved by providing each student the conditions for their formation and strengthening of its position, for free choice of ways of solving educational problems.

Keywords: textbook, dialogue, school dialogue, dialogic communication, high